

LAURA JAGELKOVÁ*

O smerovaní etnolingvistiky a axiológie: Ján Doruľa a výskum duchovnej kultúry na Slovensku¹

JAGELKOVÁ, L.: The orientation of ethnolinguistics and axiology: Ján Doruľa and Research on Spiritual Culture in Slovakia. *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 2, pp. 280-288 (Bratislava).

This paper discusses the formation of ethnolinguistic and axiological research, the direction of which was set by Ján Doruľa. By systematically investigating the relationship between language and culture, the Jan Stanislav Institute of Slavic Studies confirms that language is an integral part of everyday culture, and at the same time, it is a tool for learning about individual and collective mentality, because its usage is deeply rooted in the consciousness of a particular community. Using culturally characteristic linguistic expressions, diverse interpretations of the image of the world are created, which are synergistically and syncretically combined in the Slavic and wider European context. The paper highlights important ethnolinguistic research programs that intersect with the domains of folkloric, spiritual, textual, and axiological themes within this Slavic academic institution. At the same time, we point to the value-based ethnolinguistic specificity of the research orientation of Slovak culture in the international context.

Ethnolinguistics, axiology, folklore, Slavistics, spirituality.

Úvod

Prínos profesora Jána Doruľu pre slovenskú jazykovednú slavistiku sa prejavil najmä v oblasti výskumu zameraného na historický vývin vzťahov slovenského jazyka k iným slovanským i neslovanským jazykom a ovplyvnil tak smerovanie aj slovenských etnolingvistických výskumov. V roku 1977 vydal svoju prvú knižnú prácu na tému *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*.² V nej predložil výsledky výskumov o vzťahu slovenčiny k latinskému, maďarskému, nemeckému, českému, poľskému aj ukrajinskému jazyku. Poskytol v nej jasný obraz o jazykovej situácii na Slovensku v 15.–18. storočí, teda v predpisovnom období dejín slovenčiny. Analyzoval množstvo rukopisných i tlačených textov z uvedeného obdobia a na základe komparácie a dôslednej analýzy na mnohých príkladoch ukázal, že slovenčina mala najbližší vzťah k češtine. Poukázal však najmä na to, že čeština sa v kultúrnom prostredí využívala v písomných prejavoch a aj bohoslužobnom kontexte evanjelickej cirkvi; ale bežní ľudia komunikovali v materinskej slovenčine. Ozrejmil aj vzťah medzi slovenčinou a poľštinou, ktorá sa v písomných prejavoch Slovákov používala v obmedzenej miere, najmä v porovnaní s češtinou. Čeština a poľština sú štruktúrne bližšie k slovenčine, preto na konštruovanie slovenského písomného jazyka mali aj výraznejší dosah.

Poznajúc slovenskú históriu, politickú situáciu, jazykovednú teóriu vytvoril Ján Doruľa práve toto pozoruhodné dielo, v ktorom na základe historických dokumentov vysvetľuje vzťah jazyka a kultúry. Slováci v Uhorsku však najčastejšie v literárnej komunikácii, ale najmä v oficiálnych prejavoch používali latinčinu, pretože bola znakom vzdelanosti. Maďarčina, nemčina

*Mgr. Laura Jagelková, 0009-0007-5441-112X, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, e-mail: laura.belicajova@savba.sk.

¹ Štúdia vznikla v rámci vedeckého projektu *Priprava a vydanie rukopisu ponaučení a výkladov k Svätému písmu z 18. storočia* (č. 2/0067/20) grantovej agentúry VEGA.

² Doruľa, J.: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: VEDA, 1977, 136 s.

a ukrajinčina nebola medzi Slovákmi používaná ako praktický dorozumievací prostriedok. Maďarský jazyk si osvojovalo najmä slovenské zemianstvo, a tento proces naznačujú predovšetkým početné lexikálne prevzatia. Týmto spôsobom sa slovenské zemianstvo chcelo priblížiť kruhom vyššej maďarskej šľachty. Vďaka každodennému styku s nemeckým obyvateľstvom žijúcim na slovenskom území Slováci prevzali viacero nemeckých jazykových prvkov, ale skôr sa nemecké obyvateľstvo prispôbilo slovenskému jazykovému prostrediu. Ukrajinské jazykové prvky sa vplyvom valašskej kolonizácie vyskytovali v osobných menách, ale inak len veľmi zriedkavo. Hoci boli podmienky na kultiváciu slovenského jazyka často nepriaznivé, Slováci v bežnom hovorovom styku vždy používali svoj vlastný materinský jazyk.³

Ján Doruľa podčiarkol suverenitu slovenského jazyka, existujúcu pred jeho oficiálnou kodifikáciou. Vo svojej monografii nezobíeral len strohé fakty, ale našiel dôvody, ktorými objasnil, prečo mal ten alebo iný jazyk vplyv na slovenčinu, a ukázal, prečo je v súčasnosti jej podoba taká, aká je. Jazykovedný výskum Jána Doruľu nepodliehal politickým intenciám. Uvedomoval si totiž, že výskum vzťahu jazyka a kultúry je prirodzený a netendenčný. Zaplnil tak medzeru v oblasti výskumu vzťahov slovenského jazyka a kultúry s inými, najmä slovanskými, ale aj neslovanskými jazykmi a kultúrami, čo sa prejavilo aj pri založení slavistického pracoviska na pôde Slovenskej akadémie vied, ktoré sa prihlásilo k odkazu slovenského slavistu a jazykovedca Jána Stanislava. Práve na tomto pracovisku sa snažil o naplnenie programu v oblasti etnolingvistikého bádania ako doktorandka profesora PhDr. Petra Žeňucha, DrSc., ktorý je odchovancom profesora PhDr. Jána Doruľu, DrSc.

1. Etnolingvistický výskum na Slavistickom ústave Jána Stanislava

Interdisciplinárne slovenské slavistické výskumné pracovisko sa v súčasnosti v rámci jazykovedných slavistických výskumov venuje aj etnolingvistickému a axiologickému bádaniu. V zmysle slavistického programu sa práve Petrovi Žeňuchovi podarilo iniciovať viacero medzinárodných vedeckých projektov. Týmto príspevkom chcem upozorniť práve na niektoré dôležité etnolingvistické výskumné projekty, ktoré sa na tomto akademickom slavistickom pracovisku prelínajú s oblasťami folklórnej, duchovnej, textologickej a axiologickej tematiky. Poukazuje sa zároveň na hodnotovú etnokultúrnu špecifickosť výskumnej orientácie slovenskej etnolingvistiky v medzinárodnom kontexte. Dôkazom, že slovenské etnolingvistické výskumy inšpirujú aj vedcov z iných inštitúcií doma i v zahraničí, sú ich príspevky z medzinárodných vedeckých podujatí publikované v knižných publikáciách vydávaných na pôde slavistického pracoviska v spolupráci so Slovenským komitétom slavistov a tiež v časopise slovenskej slavistiky *Slavica Slovaca*.

M. M. Valenciová a E. S. Uzeňovová⁴ poukazujú na to, že široké spektrum slavistických výskumov na Slovensku sa venuje modernej etnolingvistickej slavistike, keď sa sústreďuje na interlingválne, interetnické, interkonfesionálne a interkultúrne procesy, ktoré formovali a podnes formujú slovenský kultúrny priestor. Práca etnolingvistov prispieva k znalosti vlastnej národnej kultúry ako jedného z ekvivalentov zložky európskej kultúry a civilizácie.⁵ V poslednom období

³ Doruľa, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov, c. d.

⁴ Valenciová, M. M. – Uzeňovová, E. S.: 25 rokov Inštitútu Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied [25 years of Jan Stanislav Institute of Slavic Studies of the Slovak Academy of Sciences]. In: *Slavic World in the Third Millennium*, 2020, roč. 15, č. 3-4, s. 226-235.

⁵ Sedakova, I. – Žeňuch, P. – Kitanova, M. a kol.: *Axiologický výskum slovanských jazykov / Axiological Investigation into the Slavic Languages*. Bratislava – Moskva: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Институт славяноведения РАН, VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019, 224 s.

sa významná časť medzinárodnej slavistiky zameriava aj na axiologickú analýzu tradičných kultúrnych a kresťanských hodnôt, o ktorých sa uvažuje práve z etnolingvistikého a etnokultúrneho aspektu. Pre slovenský jazykovo-kultúrny priestor je toto dôležitým zdrojom analýz, keďže leží na hranici medzi latinským západom a byzantským východom.⁶

1.1. Ľudová tvorba ako predmet etnolingvistického výskumu

Etnolingvistika je založená na skúmaní vzťahu medzi jazykom a kultúrou. Práve vývin vzťahu slovenského jazyka a kultúry sa dá dokumentovať na folklórnych textoch, osobitne v rozprávkach. Slovenské rozprávky zároveň nie je možné skúmať izolovane, uzatvorene, osve, pretože rozprávkové motívy sú súčasťou kompletného bohatstva ľudovej kultúry v medzinárodnom kontexte a takto sa skúmajú aj rámci rozprávkového fondu Antti Aarneho – Stitha Thompsona v katalógu ľudových naratívov,⁷ na ktorý sa pri svojich výskumoch sústredila aj dlhoročná spolupracovníčka v oblasti koordinácie slovenskej folkloristiky a etnolingvistiky v Slovenskom komitete slavistov V. Gašparíková, dlhoročná spolupracovníčka Jána Doruľu. Základný text rozprávky a jeho ďalšie varianty sú v jej výskumnom diele rozdelené abecedne podľa názvu látky alebo motívov, pričom sa v zátvorke uvádza ich príslušná medzinárodná klasifikácia a čísla textov, v ktorých sa daná látka alebo motív vyskytuje.⁸ Toto triedenie je východiskom pre komparatívne výskumy folklórnych naratívov a pritom pre slovenské rozprávky definuje špecifiká, ktoré môžeme vnímať ako národné kultúrne artefakty, ktoré zachovali Slováci z dávnej minulosti. Slovenské rozprávky sú kultúrnou zložkou, s ktorou sa aj pred inými slovanskými a neslovanskými národmi môžeme prezentovať ako národ s vlastnými dejinami a kultúrou.⁹

Výskumníci zo Slavistického ústavu Jána Stanislava si uvedomili dôležitosť skúmania folklórnych naratívov a zápisov, ako zdroja kultúry a vývinu slovenského jazyka. Tomu podriadili aj časť smerovania svojich výskumov a vo viacerých článkoch, monografiách a zborníkoch sa venujú ľudovej prozaickej tradícii. Bádateľov zasiahol prínos Jiřího Polívku do folkloristiky, lingvistiky, literárnej histórie, a hlavne do vývoja česko-slovenskej komparatistiky. Svedčí o tom publikácia *Slavista Jiří Polívka v kontexte literatúry a folklóru*.¹⁰

Môžeme povedať, že komparatistické výskumy sa aj v súčasnosti dostávajú do popredia Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. K. Žeňuchová poukazuje na fakt, že výskum folklórnych textov sa často uskutočňuje v systémoch individuálnych vedných disciplín, preto pripomína, že pri skúmaní týchto textov je dôležité vnímať aj historický a spoločenský kontext, tradície, ľudový jazyk a spôsob života obyvateľov regiónov Slovenska, osídľovacie procesy a religionistické súvislosti.¹¹ Z hľadiska tohto konceptu je podstatné, aby bol výskum ľudovej prózy interdisciplinárny.

Pevne stanovené ciele priniesli ucelený pohľad na výskum a zbieranie ľudovej prózy na prelome 19. a 20. storočia na Slovensku v publikácii *Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied*

⁶ Sedáková, I. – Žeňuch, P. – Kitanova, M. a kol.: Axiologický výskum slovanských jazykov / Axiological Investigation into the Slavic Languages. c. d., 224 s.

⁷ V súčasnosti označovaný ako Aarne – Thompson – Uther Index (ATU Index)

⁸ Gašparíková, V.: Katalóg slovenskej ľudovej prózy (pripravené k XI. Medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave). Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1991. 256 s.

⁹ Doruľa, J.: Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke. Bratislava: Goralinga, 2012, 123 s.

¹⁰ Hložková, H. – Zelenková, A. (ed.): Slavista Jiří Polívka v kontexte literatúry a folklóru. Bratislava – Brno: Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Česká asociace slavistů, Ústav etnológie SAV, Slavistická spoločnosť Franka Wollmana v Brne, 2008, 248 s.

¹¹ Žeňuchová, K.: K aktuálnym výsledkom výskumu slovenskej ľudovej prózy na prelome 19. a 20. storočia. In Žeňuchová, K. – Žeňuch, P. (ed.): Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied o kultúre a umení. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2009, s. 9-26. 197 s.

o kultúre a umení (2009).¹² Pozornosť sa v ňom sústreďuje najmä na dejiny etnologických a folkloristických bádání medzi 19. a 20. storočím s presahmi do dialektológie a literárnej vedy. Pozitívnym prvkom publikácie je fakt, že sa nezameriava len na relatívne známe mená v tejto oblasti, ale aj na folkloristov, ktorých prínos je síce zreteľný, avšak ich činnosť nebola doposiaľ výrazne zmapovaná. *Ludová prozaická tradícia vo svetle vied o kultúre a umení* vo veľmi malej miere poukazuje na konkrétne príklady analýz bádateľov z minulých storočí zameriavajúcich sa na slovenský folklór. Zápisy slovenských rozprávok neuskutočňoval len Pavol Dobšinský, aj keď často ide o prvú informáciu, ktorá sa vynorí v mysli verejnosti, keď je o nich zmienka. Na tento zborník nadväzuje aj monografia Jany Pácalovej *Metamorfózy rozprávky (Od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)* (2010),¹³ ktorá poskytuje komplexný prehľad o transformácii rozprávok diferentných autorov naprieč 19. storočím. Autorkina literárnohistorická práca interdisciplinárne zasahuje do sféry slovenských dejín folkloristiky. Na mnohých príkladoch intencionálnych zápisov, rukopisných prameňov a knižných vydaní rozprávok zdôrazňuje špecifický prístup k vnímaniu a interpretácii slovenských rozprávok nie ako špecifického literárneho žánru romantického obdobia, ale v zhode s J. Doruľom¹⁴ poukazuje na rozprávku ako dôležitý naračný útvar, v ktorom sa odrazu reprezentujú základné komponenty národného povedomia: jazyk, dejiny a kultúra. Jana Pácalová zaznamenaním individuálnych dobových podôb rozprávky poukazuje na jej zmenu od folklórnej do literárnej podoby, objasňuje viaceré folklórne a literárne javy či postupy, taktiež nastoľuje problém textácie a literalizácie slovenských rozprávok.¹⁵

Ján Doruľa už vo svojej monografii *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke* (2012)¹⁶ poukazuje práve na koexistenciu imaginárnych prvkov s početnými reáliami v slovenských rozprávkach. Svoje tvrdenia podložil množstvom príkladov, na ktorých ukázal, že rozprávky sú zdrojom poznania rozmanitých nárečových prvkov aj zdrojom historickej lexiky, ktorá dokumentuje jazykovo-historický vývin slovenčiny v rozmanitých oblastiach hospodárskeho, religiózneho i spoločenského života. Vo svojom diele Ján Doruľa preto neraz kritizuje adaptátorov ľudových rozprávok, keď sa na jazyk rozprávok dívajú cez prizmu súčasného jazykového vedomia, a preto v mnohých prípadoch túto historickú lexiku aj mylne interpretujú, čo dokázal početnými príkladmi.

Adaptácia rozprávok, ktorá je určená detskému čitateľovi, je dlhodobo zdrojom sporov medzi autormi adaptácií a bádateľmi v oblasti dejín a vývinu jazyka. V tomto kontexte je potrebné nájsť taký kompromis, v ktorom rozprávky aj pre súčasných mladých percipientov budú utvárať povedomie o kontinuite slovenského národného, hospodárskeho, kultúrneho i religiózneho myslenia. Dôležité však je aj to, aby vnímanie sveta bolo detskému percipientovi zrozumiteľné a ľahko čitateľné. Preto je vhodné uvádzať nielen to, na čo pri svojej práci adaptátori zabudli, ale aj to, čo sa im podarilo. Napokon vďaka adaptácii rozprávok sa do styku so starodávnymi slovenskými folklórnymi textami dostávajú čitatelia už v útlom veku. Autori adaptácií si však musia uvedomiť, že nie je žiaduce, aby sa v povedomí kultúrnej verejnosti vnímali rozprávky ako literatúra pre deti a mládež, keďže vskutku ide o cenný doklad slovenskej kultúry, histórie a jazyka, a teda aj adaptované texty rozprávok by mali zachovať obsahovú a dokumentačnú zložku tejto slovenskej naratívnej kultúry.

¹² Žeňuchová, K. – Žeňuch, P. (ed.): *Ludová prozaická tradícia vo svetle vied o kultúre a umení*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2009, 197 s.

¹³ Pácalová, J.: *Metamorfózy rozprávky (od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*. Bratislava: Ars Poetica, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010, 367 s.

¹⁴ Doruľa, J.: *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke*, c. d., 123 s.

¹⁵ Pácalová, J.: *Metamorfózy rozprávky (od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*, c. d., 367 s.

¹⁶ Doruľa, J.: *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke*, c. d., 123 s.

Význam skúmania ľudovej prozaickej tvorby priviedol Janu Pácalovú aj k vydaniu *Codexov tisovských* (2015).¹⁷ Autorka si uvedomila ich dôležitosť, ako duchovno-kultúrneho prameňa z 19. storočia, ktorý ovplyvnil aj po nich nasledujúce zbierky. Uvedomila si, že z jazykového aspektu sú nadmieru dôležité, pretože vznikli ešte pred Štúrovou kodifikáciou. Pre odborníkov v danej oblasti je toto vydanie však cenným svedectvom o originálnych zápisoch, určených na ďalší výskum, pretože Jana Pácalová veľmi dobre odlíšila redakčnú vrstvu, čiže časti rukopisu, pri ktorých bolo zjavné, že pôvodca opráv, ich čas a motivácia boli späté s knižným spracovaním. Nepriaznivou ostáva len skutočnosť, že sa autorke nepodarilo rekonštruovať celý rukopisný text pre nečitateľnosť niektorých jeho častí. V tom istom roku Jana Pácalová ponúkla verejnosti aj *Rozprávky Janka Rimavského* (2015), v rámci ktorých po prvýkrát vychádza *Codex diversorum auctorum A* s druhým vydaním *Slovenských povestí* v diplomatickom prepise podľa originálov.¹⁸

Použitie interdisciplinárneho prístupu pri výskume môže mať viacero opodstatnení. Sústredenosť na jednu dimenziu výskumu, napríklad len z jazykovedného hľadiska, môže priniesť nedostatočnú schopnosť komplexne analyzovať vybrané javy, preto sa pri slavistickom výskume kladie dôraz na spoluprácu histórie, kulturológie, religionistiky a pod. Komplexné zistenia, ku ktorým je možné dospieť touto vzájomnou kooperáciou viacerých disciplín, sú časovo náročné a vyžadujú si dobre zostavené výskumné tímy; členovia týchto tímov nevyhnutne musia disponovať poznatkami z rôznych vedných oblastí. Takouto spoločnou prácou slovenských výskumníkov s riešiteľmi z Česka, Poľska, Ukrajiny a Ruska je aj zborník *Ľudová próza na Slovensku v kontexte dejín slavistiky* (2015).¹⁹ Folklor, ako je známe, je poznačený aj pohansko-kresťanským synkretizmom. Na ľudovú prozaickú tvorbu sa preto musí nahliadnuť taktiež z religiózneho hľadiska.²⁰ Tematická rôznorodosť a pestrosť folklórnych výskumov je výsledkom komplexného vedeckovýskumného úsilia o komplementárny pohľad na problematiku slovanskej i slovenskej duchovnej kultúry.

1.2. Duchovná kultúra v centre etnolingvistických výskumoch

Vplyvom objektivizovania a liberalizácie historickej pamäti sa postupne môže vytratiť jedinečnosť národnej identity a kultúrneho vedomia konkrétneho národa. O tomto fenoméne sa hovorí napríklad v knižnej publikácii *Jazyk a kultúra na Slovensku* (2013), ktorý poukazuje na kultúrnu identitu a jedinečnosť slovenského národa v kontexte rozmanitostí európskych jazykov a kultúr.²¹ Prináša viacero nových poznatkov, ktoré potvrdzujú kultúrnu samostatnosť Slovenska práve v kontexte cyrilo-metodského dedičstva. Cez prvky viery je možné spoznať

¹⁷ Pácalová, J.: *Codexy tisovské: k prameňom slovenských rozprávok*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2015, 223 s.

¹⁸ Pácalová, J.: *Rozprávky Janka Rimavského*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, Ústav slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied, 2015. 335 s.

¹⁹ Žeňuchová, K. (ed.): *Ľudová próza na Slovensku v kontexte dejín slavistiky*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2015, 344 s.

²⁰ O tom bližšie Žeňuch, P.: *Predstavy o spravodlivom usporiadaní predkresťanského spoločenského systému Slovanov: Dva historiografické pohľady z 18. a 19. storočia*. In Žeňuch, P. a kol.: *Predstavy o svete vo vybraných prameňoch na Slovensku*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, v.v.i. – Slovenský komitét slavistov, 2023, s. 10-78; Šašerina, S.: *Kresťanské predstavy o svete*. In Žeňuch, P. a kol.: *Predstavy o svete vo vybraných prameňoch na Slovensku*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, v.v.i. – Slovenský komitét slavistov, 2023, s. 185-233. Brtňanová, E.: *Náboženské vzdelávanie a tradičná kultúra*. In Žeňuch, P. a kol.: *Predstavy o svete vo vybraných prameňoch na Slovensku*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, v.v.i. – Slovenský komitét slavistov, 2023, s. 126-184.

²¹ Žeňuch, P. – Uzeňovova, E. S. – Žeňuchová, K. (ed.): *Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, Slovenský komitét slavistov, Zemplínske múzeum v Michalovciach, 2013, 250 s.

nielen duchovnú, ale aj národnú a kultúrnu identitu konkrétneho jazykového spoločenstva. Kresťanstvo je ústredným znakom kultúry slovenského národa. Aj zborník *Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov* (2017) objasňuje vzťahy medzi latinskou alebo byzantskou konfesionalitou, ktorá vplývala na duchovnú a jazykovú orientáciu písomných tradícií jednotlivých slovanských národov.²² Z etnolingvistického hľadiska tento monotematický súbor vysvetľuje viacero rovín jazykovo-kultúrnej komunikácie, ktorá tvorí spoločnú duchovnú a kultúrnu identitu všetkých Slovanov. Je to dôkaz o vytrvalom kultúrnom zdieľaní, ktoré sa uplatňuje v slovanskom priestore v rámci byzantského aj latinského obradu, a napomáha vnímaniu Slovanov a slovenskej kultúry ako vnútorne členeného celku. Poukazuje sa tým najmä na spoločné základy slovanského jazykovo-kultúrneho vývinu, na ktorých je potrebné budovať spoločné kultúrne myslenie aj v súčasnosti.

Etnolingvistický synchrónno-diachrónny i komparatívny výskum slovanských jazykov a kultúr sa uplatnil aj v štúdiách publikovaných v zborníku *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach (zo slovanskej etnolingvistiky)* (2017).²³ Poukazuje na vnímania jazyka v kontexte tradičnej duchovnej kultúry, ktorá je nevyhnutnou etnoidentifikačnou platformou konkrétneho národného spoločenstva. V rámci etnolingvisticky zameraných výskumov existuje vždy nový priestor, ktorý môže ponúknuť nové zistenia aj z oblasti duchovnej kultúry a folklóru. Cieľom súboru boli napríklad otázky zamerané na výskum jazykového obrazu sveta v slovanskej duchovnej kultúre. P. Žeňuch priniesol dôkazy o tom, že aj paraliturgická pieseň, môže byť podstatným objektom etnolingvistického bádania, pretože vznikala v spojení ľudového a liturgického priestoru.²⁴ Svetlana Vašíčková ukázala, ako rozbor cyrilských karpatských rukopisov z hľadiska etnolingvistiky prispieva k odhaľovaniu slovanskej kultúry medzi Východom a Západom.²⁵ Duchovnú kultúru Slovanov tvorí aj mytológia. Príspevky zborníka sa zaoberajú aj problematikou mytologických pojmov, analyzuje sa symbolika veľkopôstnych pokrmov a postáv záposlovanskej kultúry, symbolika priestoru slovanskej čarovnej rozprávky a symbol sovy v bieloruskej ľudovej tradícii. Predmetom štúdia sú napríklad aj osobité pojmy z pohľadu viacerých jazykových rovín, napr. lexéma dom v bulharskom a rumunskom jazyku, osobitne z hľadiska paradigmatických a syntagmatických vzťahov; lexéma srdce v poľskom a ukrajinskom jazyku zo sémantického hľadiska; príbuzenská terminológia v bulharsko-slovenskom kontexte; toponymia východogemerských obcí odrážajúca slovensko-ukrajinsko-rusínsky kultúrny a jazykový kontakt; svetlá stránka nečistých síl východoslovanskej a južnoslovanskej paradigmy; nárečové slovanské názvy púpavy so zameraním sa na metaforu a metonymiu; pozdravy v bulharskom a slovenskom jazyku. Osobitne sa v zborníku spomína slovenská spolupráca s moskovskou, sofijskou a lublin-

²² Žeňuch, P. – Zubko, P. a kol.: *Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2017, 368 s.

²³ Žeňuchová, K. – Китанова, М. – Žeňuch, P. (ed.): *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky*. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, Slovenský komitét slavistov, Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike, 2017, 320 s.

²⁴ Žeňuch, P.: *Paraliturgická pieseň a простопѣние v kontexte byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku*. Etnicko-konfesionálny a etnolingvistický pohľad. In Žeňuchová, K. – Китанова, М. – Žeňuch, P. (ed.): *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky*. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, Slovenský komitét slavistov, Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike, 2017, s. 229-246.

²⁵ Vašíčková, S.: *Cyrilské rukopisy karpatskej proveniencie ako zdroj etnolingvistického výskumu*. In Žeňuchová, K. – Китанова, М. – Žeňuch, P. (ed.): *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky*. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, Slovenský komitét slavistov, Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike, 2017, s. 271-276.

skou etnolingvisticou školou pri výskume jazykového obrazu sveta Slovanov. Úzka spolupráca slovenských slavistov s výskumníkmi z Ruska a Bulharska sa ukázala ako plodná v ďalšom axiologickom projektovom výskume európskeho významu (napr. ERA NET).²⁶

1.3. Axiologický etnolingvistický výskum

V rámci slovensko-rusko-bulharských projektov ide o výskum hodnôt, ktoré sa odrážajú v jazyku, čo vedie k uvedomeniu si a poznaniu toho, čo človeka spája s konkrétnym jazykovým prostredím. Nejde teda ani tak o pomenovanie samotné, ako o to, s čím súvisí. Výskumníci z tejto oblasti sa nesústredia na to ako, ale prečo je to tak pomenované. Konkrétne bádanie je spojené s výskumom semiotiky jednotlivých jazykových obrazov a symbolov. Téma axiológie je teda bohatá a navyše aktuálna, pretože čelíme mnohým krízam aj v oblasti kultúry jazyka. Medzinárodný tím vedcov zo Slovenska, z Ruska a Bulharska v tomto smere dosiahol hodnotné výsledky a obohatil slavistickú problematiku a osobitne etnolingvistiku nielen na Slovensku. Prvé výsledky tejto osobitej dvojročnej spolupráce boli uverejnené v súbore štúdií *Взгляд на славянскую аксиологию / Pohľad na slovanskú axiológiu* (2019) v Moskve, kde sa ukázalo, že materiál výskumov spojený s hodnotami môže rôznymi metodológiami spájať aj veľmi vzdialené oblasti humanitných a spoločenských vied.²⁷

Aj v Bratislave bola publikovaná monografia *Axiologický výskum slovanských jazykov* (2019).²⁸ Spoločnou prácou výskumníci odhalili tradičné a netradičné hodnoty v slovanskom svete, zároveň presnejšie vymedzili metódy analýzy a prístupy k jazykovým údajom v širšom etnokultúrnom a historickom kontexte. Duchovná kultúra sa aj v rámci tohto výskumu opäť ukázala ako dôležitý predmet poznávania kultúrneho myslenia. Pozornosti autorov knižnej práce neušiel ani fakt, že každá spoločenská hodnota so sebou prináša antihodnotu. Na základe etnolingvistickej lexikálnej analýzy sa vysvetľuje hodnota pozitívneho a žiadateľného v protiklade k pohľadom na negatívne a nežiadateľné. S hodnotovým systémom sa však neodmysliteľne spája história a politológia. Pohľady slovenskej slavistiky zameranej na etnolingvistické vnímanie v kontexte kultúrnej identity Slovákov stojí tak na viacerých pilieroch, ku ktorým patrí jazyk a konfesionalita, čo spája slovenský etnolingvistický výskum s bulharskou a ruskou etnolingvistikou, lebo obraz jazykového a hodnotového myslenia odvodzuje od religiozity. Zároveň však vníma človeka nielen ako súčasť spoločnosti, ale aj ako jedinca spojeného s kultúrnym myslením religiózneho spoločenstva. Súbor štúdií *Etnolingvistický výskum na Slovensku. Súčasný stav a perspektívy* (2020) tiež predstavuje výsledky etnolingvistického projektu, hoci sumarizuje iba niektoré čiastkové pohľady, ktoré boli uskutočnené v rámci etnolingvistiky slovenskými a zahraničnými vedcami na slovenskom území.²⁹ Publikácia odráža hlavnú orientáciu slovenských etnolingvistických výskumov, ktoré sú dôležité pri výskumoch jazykového obrazu sveta.³⁰

Medzinárodný výskumný projekt troch slovanských krajín *Traditional and Non-Traditional Values in Russia, Bulgaria and Slovakia: Ethnolinguistic, Comparative and Historical Dimensions / Tradičné a netradičné hodnoty v Rusku, Bulharsku a na Slovensku: etnolingvistické, porovnávacie a historické dimenzie* na základe preštudovania hodnôt v teologických, historických,

²⁶ Žeňuchová, K. – Китанова, М. – Жеңуш, Р. (ed.): Jazyk a kultura v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky. c. d., 320 s.

²⁷ Sedakova, I. A. – Китанова, М. – Жеңуш, Р. (red.): *Взгляд на славянскую аксиологию / Pohľad na slovanskú axiológiu*. Moskva: Институт славяноведения РАН, 2019, 267 s.

²⁸ Sedakova, I. – Жеңуш, Р. – Китанова, М. a kol.: Axiologický výskum slovanských jazykov / Axiological Investigation into the Slavic Languages. c. d., 224 s.

²⁹ Žeňuchová, K. a kol.: Etnolingvistický výskum na Slovensku. Súčasný stav a perspektívy. Bratislava: SAV, 2020, 168 s.

³⁰ Žeňuchová, K. a kol.: Etnolingvistický výskum na Slovensku. Súčasný stav a perspektívy. c. d., 168 s.

folklórnych textoch, nárečovom a súčasnom internetovom diskurze dokazuje, že jazyk vytvára, formuje, uchováva a rozvíja systém hodnôt a začleňuje ich do národnej idey a kultúrneho dedičstva. Hodnota pojmu sa môže zmeniť v závislosti od kontextu, z jednej perspektívy môže byť videná ako cnosť, z inej ako neresť. Hierarchia hodnôt sa vie dynamicky meniť, čo závisí od národných, ideologických, náboženských, ekonomických systémov, ako aj miestnych, osobných preferencií. Výsledky výskumov projektu sú podrobne opísané v štúdii publikovanej v medzinárodnom etnolingvistickom periodiku *The Yearbook of Balkan and Baltic Studies* (2020).³¹

1.4. Jazyk, kultúra, viera a hodnoty

Jazyk je obrazom hodnotového myslenia v spektre tradície, viery a prítomnosti. Táto skutočnosť je objasnená prostredníctvom článku *Jazyk ako prostriedok komunikácie s Bohom* (2021).³² Poukazuje na preklady biblických a liturgických textov, ktoré slúžia veriacemu človeku, túžiacemu čo najlepšie a najpresnejšie porozumieť nielen textu Biblie či liturgie. Opisujú, aké je dôležité pri prekladoch zachovať terminologickú špecifickosť pôvodného jazyka, a pritom v preloženej texte naplniť potrebu prirodzenej komunikačnej praxe používateľov. Uvedomujú si, že sa preklad rôznych biblických a náboženských textov stáva dôležitým ukazovateľom jazykovej a kultúrnej rozmanitosti. Tento fakt, vyplývajúci z úzkeho prepojenia jazyka a duchovnej kultúry, nielenže prezentuje jazyk prekladu ako nástroj, ktorého primárnou úlohou je zachovať presnosť originálu, ale je potrebné ho považovať aj za fenomén spojený s nerozlučnými a vzájomne závislými zložkami jazykovej a kultúrnej identity a tradície komunity, ktorá daný jazyk používa.³³ Ukazuje, že „od samého začiatku formovania ľudskej spoločnosti, od vzniku prvých medziľudských vzťahov zohráva jazyk najdôležitejšiu rolu v podmaňovaní si sveta a tvorí hlavný pilier kultivácie ľudskej prirodzenosti (identity)... ľudská civilizácia súvisí s vývinom myslenia a ľudskou tvorivosťou a obrazotvornosťou. Človek je pozvaný pomenovať každé bytie a nachádzať v ňom posilu pre každodenný život, prácu a tvorivosť“ (Žeňuch 2021 - *Сотверзи намъ милосердіа двери: ревитализация hodnotového systému a mariánska duchovná tradícia* s. 366).³⁴

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV jednoznačne vymedzil predmet svojho etnolingvistického bádania, keď každoročne prináša cenné vedecké štúdie z oblasti etnolingvistiky, a tak pôsobí aj na smerovanie slovenského a medzinárodného etnolingvistického bádania. Svedčí o tom aj monotematická knižná publikácia *Interdisciplinárny výskum prameňov o jazyku a duchovnej kultúre* (2022), v ktorej sa poukazuje na etnolingvistické a etnokultúrne kontexty rozvoja slovanských kresťanských i predkresťanských predstáv o pôvode sveta, práve a spravodlivosti.³⁵

Záver

Dovoľujeme si zdôrazniť, že už Ján Doruľa ako zakladateľ Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV nasmeroval výskum slavistickej akademickej organizácie na to, aby svoje výskumné

³¹ Sedakova, I. – Kitanova, M. – Žeňuch, P. – Gusev, N.: Tradičné a netradičné hodnoty v Rusku, Bulharsku a na Slovensku: etnolingvistické, porovnávacie a historické dimenzie. In: *The Yearbook of Balkan and Baltic Studies*, roč. 3, č. 1, 2020, s. 109-132.

³² Žeňuch, P. – Šašerina, S.: Language as a Means of Communication with God. In: *Akropolis: Journal of Hellenic Studies*, roč. 5, č. 1, 2021, s. 70-85.

³³ Žeňuch, P. – Šašerina, S.: Language as a Means of Communication with God. c. d., s. 70-85.

³⁴ Žeňuch, P.: *Сотверзи намъ милосердіа двери: ревитализация hodnotového systému a mariánska duchovná tradícia*. In: *Slavica Slovaca*, 2021, roč. 56, č. 3, s. 366-377.

³⁵ Šašerina, S. – Žeňuch, P. – Hribová, M. (ed.), *Interdisciplinárny výskum prameňov o jazyku a duchovnej kultúre*. Slovensko-slovanské súvislosti. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2022. 352 s.

pôsobenie sústredili nielen na slovanské a neslovanské jazykovo-historické či jazykovo-kultúrne vzťahy, ale aby prostredníctvom nich poukázala na aktuálne jazykové procesy a kompetencie súčasnej spoločnosti. Dôsledným skúmaním vzťahu jazyka a kultúry slovenské slavistické pracovisko potvrdzuje, že jazyk je neoddeliteľnou súčasťou každodennej kultúry, a zároveň je tiež nástrojom poznávania individuálnej i kolektívnej mentality. Je dedičstvom z pradávnej minulosti a svedectvom integrity a integrácie národného spoločenstva. Aj používanie národného jazyka je hlboko ukotvené v povedomí konkrétneho spoločenstva, v konkrétnom čase a na vymedzenom území. V stratifikácii má prestíž slovenský spisovný jazyk, avšak je len jednou z foriem národného jazyka. Podstatné je preto skúmať nielen spisovné formy národných jazykov, ale aj ich dialektické podoby, ktoré tvoria súčasť jazykovej identity spoločenstva a súvisia genézou jazyka, národa a jeho kultúry.

Národné spoločenstvo sa nepokladá iba za náhodné zoskupenie materiálnych a nemateriálnych prvkov. Nie je ani umelým spojením prostredníctvom jedného jazyka či spájané s presne vymedzeným územím, pretože ho nemožno striktné vydeliť pomyselnou čiarou. Najrozhodujúcejšie sú hodnoty, čiže to, čo ľudia berú ako cenné vo svetle jazyka a kultúry. Motivácia sústredenia sa Slavistického ústavu Jána Stanislava na axiologický etnolingvistický výskum je z tohto hľadiska zrejmá. Výsledkom hodnôt sú motivácie postojov a správania sa ľudí, tiež ich inšpirácia. Kolektívne názvy hodnôt vytvárajú kultúrnu a sociálnu identitu, sú jadrom kultúry, základom jazyka. Zhromaždenie vedomostí o určitom jazykovom fragmente, poukazujúcim na kultúru a hodnoty ľudí identifikujúcich sa s konkrétnym národným spoločenstvom, prináša výslednú štruktúru komunikátov intertextovo prepojených s atribútmi, ktoré spájajú a reprezentujú národ. Pomocou kultúrne charakteristických jazykových výrazov vznikajú rôznorodé interpretácie obrazu sveta, ktoré sa synergicky a synkreticky rozvíjajú v slovanskom a i širšom európskom kontexte.

The orientation of ethnolinguistics and axiology: Ján Doruľa and Research on Spiritual Culture in Slovakia

Laura Jagelková

This paper discusses the development of ethnolinguistic and axiological research, influenced by Ján Doruľa. It focuses on timeless topics within Slavic and non-Slavic linguistic-historical or linguistic-cultural relations. The Jan Stanislav Institute of Slavistics, to the founding of which Ján Doruľa contributed significantly, explores the connection between language and culture, affirming language's role in daily life and its reflection of individual and collective mentality within a particular community. Culturally distinctive linguistic expressions shape various interpretations of the world, which can be similar or divergent in the Slavic and wider European contexts. The paper highlights key ethnolinguistic research programs at the Jan Stanislav Institute of Slavistics, encompassing folklore, spirituality, values, and textual analysis. Finally, it illustrates the contribution of the ethnolinguistic focus of the Slovak research approach in an international context.

